

ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه‌های صنعت نفت و گاز

سیدامیر طالبیان^۱ - عبدالله عمرانی مجد^۲

چکیده

ورود صنعت، بخصوص صنایع مدرن به اجتماعات محلی موجب دگرگونی‌هایی در ساختار منطقه می‌شود که یکی از نتایج آن توسعه صنعتی منطقه است. اما، در بیشتر موارد این توسعه صنعتی منجر به توسعه اجتماعی نشده است و این عدم تحقق توسعه اجتماعی نیز در بسیاری از موارد موجب اختلال در پیشبرد پروژه‌های توسعه‌ای و صنعتی گردیده است، که زیانهای مادی و معنوی فراوانی را به دنبال داشته است. لذا باید، طی برنامه‌ای مشخص به این مهم دست یافت بطوریکه با توسعه اجتماعی، علاوه بر افزایش تأثیرات مثبت و کاهش تأثیرات منفی به پایداری توسعه اقتصادی و منافع حاصل از آن در منطقه و نیز در سطح کشور کمک نمود. از طرفی به علت پیچیدگی جوامع

۱. دکترای جامعه‌شناسی، رئیس گروه مطالعات اجتماعی مؤسسه مطالعات بین‌المللی انرژی
۲. کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، کارشناس گروه مطالعات اجتماعی مؤسسه مطالعات بین‌المللی انرژی

محلی و ارتباط شدید مؤلفه‌های مختلف مؤثر بر رفتار آنها و تنوع این مؤلفه‌ها و تفاوت‌های آنها در جوامع مختلف محلی، ضرورت مطالعه اجتماعات محلی مرتبط با پروژه و ارزیابی تأثیرات عوامل اجتماعی بر پروژه‌ها در کنار سایر ارزیابی‌هایی که برای پروژه‌ها انجام می‌شود، احساس می‌شود. مقاله حاضر به شناخت و بررسی این تأثیرات، اهداف و چگونگی مطالعه و ارزیابی آنها در جهت کاهش اثرات منفی و افزایش تأثیرات مثبت این عوامل در پروژه‌های صنعت نفت و گاز می‌پردازد. بدین منظور در مقاله حاضر پس از ارائه تعریف، اهمیت و فواید ارزیابی تأثیرات اجتماعی، متغیرهای مورد بررسی، همچنین مراحل مختلف و چگونگی انجام ارزیابی اجتماعی مورد بحث قرار گرفته است. به این امید که بتوان گامی در جهت پیشبرد بهتر اهداف پروژه‌ها برداشته و زمینه توسعه پایدار اجتماعی را در جامعه بیش از پیش فراهم نمود.

واژه‌های کلیدی

تأثیرات اجتماعی، گروه‌های ذینفع، ارزیابی، جوامع محلی، پیامد، انتظارات، مشارکت، صنعت نفت و گاز

مقدمه

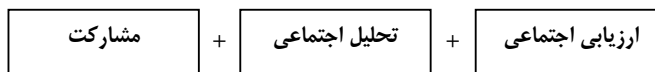
ورود صنعت به اجتماعات محلی موجب دگرگونی‌هایی چون تغییر در ساختار اکولوژیکی منطقه، روابط اقتصادی و اجتماعی، شیوه معیشت و سبک زندگی مردم و... می‌شود که این تغییرات معمولاً با توسعه صنعتی منطقه همراه خواهد بود. ولی در خلال جریان توسعه صنعتی نباید با بی‌تفاوتی از کنار تغییرات ایجاد شده در اجتماعات محلی گذشت و نمی‌توان به جامعه و مردم بومی منطقه که طرح‌های توسعه‌ای در مجاورت آنها قرار دارد بی‌توجهی نمود، چرا که توسعه صنعتی می‌تواند با لحاظ کردن یک سری شرایط منجر به توسعه اجتماعی گردیده و از طرفی پیامدهای توسعه اجتماعی نیز به نوبه خود می‌تواند تأثیر مثبت زیادی در پیشبرد اهداف طرح‌های توسعه‌ای داشته باشد و حتی موجب افزایش سودآوری اقتصادی طرح گردد.

از طرف دیگر مطالعات نشان می‌دهد که بسیاری از مشکلات و موانع به وجود آمده در مسیر اجرای پروژه‌ها، به دلیل قضاوت‌های سطحی در مورد افراد و گروه‌های درگیر و ذینفع^۱ در پروژه و عدم تعامل مناسب با آنها براساس انتظارات و ارزشهایشان بوده است. (مسلمی، فضلی، اسماعیل‌پور، ۱۳۸۵، ص ۱) این نوع قضاوت‌ها، موجب نادیده گرفتن محدودیت‌های اجتماعی، ارزش‌ها و نگرش‌های افراد جامعه محلی، و دست کم گرفتن گروه‌های ذی نفوذ و مرجع می‌شود. در نتیجه موجب بروز مشکلات فراوان و تحمیل زیان‌های زیادی بر سر راه پروژه‌های ملی و منطقه‌ای بویژه در صنعت نفت و گاز (که می‌توان گفت بزرگترین و مهمترین بخش اقتصادی کشور و دارای ویژگی‌های سیاسی - و استراتژیک است) می‌شود. پروژه‌های توسعه‌ای بنا بر طبیعت اقتصادی خود، نیازمند تحلیل اجتماعی نیز هستند. فرآیندهای اقتصادی در یک خلاء روی نمی‌دهند بلکه همواره یک پس زمینه اجتماعی دارند که جهت، شکل و نتایج آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. (Cernea & Kudat, 1997, p7) بررسی‌ها نشان می‌دهند، از آنجا که مکان‌یابی پروژه‌ها بیشتر بر اساس توجیه اقتصادی و سیاسی انجام می‌شود، در بعضی شرایط ممکن است اهداف پروژه، با بعضی شرایط اجتماعی - اقتصادی جامعه محلی تقابل پیدا کند که این امر خود را به صورت رفتارهای غیرقابل انتظار طرفین (مجری پروژه و اجتماع محلی) نشان می‌دهد. چنانچه بعضاً دیده شده است، مردم محلی به علت تغییر در وضعیت عمومی زندگی و کسب و کارشان و از طرفی عدم برآورده شدن انتظاراتشان از پروژه، با اقدامات اعتراض آمیز خود که حتی در مواقعی منجر به درگیری‌های وسیع و آسیب رساندن به منافع پروژه شده است، موجبات تعویق اجرای پروژه و ضرر و زیانهای مالی فراوانی را فراهم آورده‌اند. بنابراین جهت تحقق و سامان‌دهی توسعه اجتماعی، اتزم است قبل و بعد از اجرای

پروژه، یک ارزیابی اجتماعی انجام گیرد. همچنین در حین انجام پروژه و در کنار ارزیابی‌های اقتصادی و زیست‌محیطی که عمدتاً برای پروژه‌های صنعت نفت و گاز انجام می‌شود، می‌توان در نهایت موجب افزایش رفاه اجتماعی، مشارکت و هم‌سویی مردم بومی با طرح‌های توسعه‌ای و صرفه‌جویی اقتصادی و دستیابی هر چه بیشتر به اهداف پروژه‌ها را فراهم کرد. در واقع لازم است همانند مدیریت و مهندسی عوامل اقتصادی و زیست‌محیطی که در بخش صنعت و طرح‌های توسعه انجام می‌شود عوامل اجتماعی مرتبط با پروژه نیز مدیریت شوند تا بتوان از طریق توسعه اقتصادی و صنعتی به توسعه اجتماعی در جامعه محلی نیز دست یافت. بنابراین با توجه به پیچیدگی جوامع محلی و همبستگی شدید مؤلفه‌های مختلف مؤثر بر رفتار آنها (مؤلفه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و مذهبی) و همچنین تنوع این مؤلفه‌ها در جوامع و اجتماعات مختلف محلی ضرورت مطالعه دقیق و جامع اجتماعات محلی، مرتبط با پروژه و ارزیابی تأثیرات متقابل اجتماعی پروژه‌ها و اجتماعات محلی، جهت کاهش تأثیرات نامطلوب و افزایش تأثیرات مثبت به‌خصوص در پروژه‌های نفت و گاز لازم به نظر می‌رسد تا بتواند زمینه‌ساز توسعه پایدار در منطقه، گردد. البته بهتر است مجموعه عوامل فنی، اقتصادی، زیست‌محیطی و اجتماعی در یک بسته و به‌صورت فرآیندی در کلیه مراحل پروژه مدیریت شوند اعمال مهندسی اجتماعی به‌صورت دقیق و کامل انجام گیرد.

تعریف ارزیابی اجتماعی^۱

ارزیابی اجتماعی فرآیند تهیه چارچوبی جهت اولویت‌بندی، جمع‌آوری، تحلیل و دسته‌بندی اطلاعات اجتماعی و مشارکت در طراحی و ارائه عملیات توسعه‌ای است.^۲

1. Social Assessment

2. Participation Social Assessment ,p.28,1998

ارزیابی تأثیرات اجتماعی^۱

اصطلاح ارزیابی اجتماعی برای اولین بار در سال ۱۹۷۰ به کار رفت ولی دستورالعمل و اصول^۲ آن در سال ۱۹۹۴ تدوین شد. (شارع‌پور، ۱۳۸۴، ص ۳۱). ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرآیند ارزیابی و مدیریت تأثیرات یک پروژه، طرح، برنامه و یا سیاست بر مردم است. (Vanclay Frank, 2000, P.2)

در تعریفی دیگر ارزیابی تأثیرات اجتماعی فرآیندی است که بر تأثیرات فرهنگی و اجتماعی توسعه و تصمیمات و دستاوردهای آنها برای جمعیت‌های بشری، اجتماعات و افراد تمرکز دارد. (Sadler, Verocai & Vanclay, 2000, P. 3)

ارزیابی تأثیرات اجتماعی پایه‌ای جهت گفتگوی مستمر و محافظت از مردم فقیر است و شامل دانش بومی در مورد نیازها و احتیاجات افراد فقیر، کم درآمد و اقشار آسیب پذیر و همین‌طور گروه‌های طرد است. از طرف دیگر نیز، تأثیرات توسعه‌ای پروژه‌ها را افزایش داده و موجب صرفه‌جویی در هزینه‌های واقعی خواهد شد.

در واقع ارزیابی تأثیرات اجتماعی عبارت است از تحلیل، نظارت و مدیریت بر پیامدهای اجتماعی پروژه. این پیامدها می‌توانند مثبت یا منفی، آشکار یا پنهان، و خواسته یا ناخواسته باشند (شارع‌پور، ۱۳۸۴، ص ۳۲).

اهداف ارزیابی تأثیرات اجتماعی

۱. شناسایی افراد ذینفع جهت مشارکت در طراحی پروژه
۲. اطمینان از اهداف و انگیزه‌های پروژه جهت بسترسازی نسبت به تغییرات قابل پذیرش
۳. کم کردن و یا دوری از آثار منفی پروژه

۴. افزایش ظرفیت مشارکت در پروژه
۵. مشخص کردن استراتژی‌های معین بخشهایی که اهداف و موضوعات توسعه اجتماعی را لحاظ می‌کنند.

فواید ارزیابی اجتماعی^۱

فواید اقتصادی

۱. ارزیابی اجتماعی می‌تواند مقولات اجتماعی را که به عنوان ریسک و یا فرصت برای پروژه تلقی می‌شوند، شناسایی و ارزیابی کند.
۲. ارزیابی اجتماعی می‌تواند بر طراحی و ارتقای کیفیت پروژه تاثیرگذار باشد.

۳. می‌تواند به مدیریت تأثیرات کوتاه‌مدت و بلندمدت پروژه کمک کند.
۴. می‌تواند در تهیه ورودی‌های مهم جهت طراحی، مشارکت مؤثر افراد ذینفع در پروژه، به‌دست آوردن اجماع نظر و همکاری میان بخشها و پاسخگویی به توقعات مردم، مفید واقع شود.

از آنجا که انجام ارزیابی اجتماعی برای پروژه‌های حوزه نفت و گاز موجب انطباق و سازگاری با اجتماع محلی شده و در نهایت به توسعه اجتماعی منطقه منجر خواهد شد. توسعه اجتماعی خود می‌تواند متضمن پایداری توسعه اقتصادی حاصل از ورود صنعت به منطقه باشد. در صورتی که مردم بومی در راستای اهداف پروژه مشارکت داشته و با پروژه همراهی کنند، در سود و زیان پروژه نیز خود را سهام خواهند دانست و از منافع پروژه در مقابل تهدیدات دفاع خواهند نمود که در واقع این امر موجب پایداری توسعه اقتصادی خواهد شد که با ورود صنعت مورد نظر در منطقه زمینه‌های آن فراهم شده است،

1. A Guide to Social Impact Assessment in the Oil and Gas Industry, 2004

فواید اجتماعی^۱

۱. دسترسی افراد ذینفع و درگیر پروژه به کمپانی‌ها جهت ارائه نظرات و پیشنهادات و مشارکت در فرآیند تصمیم‌گیری‌ها.
 ۲. شناسایی فرصت‌ها و استفاده از ظرفیتهای بومی و محلی منطقه در تهیه کالاها و خدمات مورد نیاز
 ۳. کمک به ساخت ظرفیتهای بومی در خدمات زیربنایی و حمایت محیطی
 ۴. افزایش ظرفیت انسانی بواسطه انتقال روشهای حسن اجرا
 ۵. سرمایه‌گذاری اجتماعی جهت پاسخگویی به نیازهای جمعیت محلی و پروژه
 ۶. حمایت از منابع فرهنگی اجتماعات محلی از طریق شناسایی، حفظ و حراست از آداب و رسوم و سنن ساکنین محلی
 ۷. تشویق اجتماعات محلی به درک بهتر تأثیرات مثبت و منفی پروژه
- متغیرهایی که باید در ارزیابی تأثیرات اجتماعی مورد بررسی قرار گیرند:
۱. شاخص‌های جمعیتی: جمعیت فعلی و تغییرات مورد انتظار، تنوع نژادها و قومیتها، همچنین مهاجرت‌ها و هجوم ساکنین موقتی و فصلی و...
 ۲. ساختار اجتماع و نهادها: اندازه، ساختار و سطوح سازمانهای رسمی محلی، اندازه و سطح فعالیتهای انجمنهای داوطلبانه، سازمانهای مذهبی، خیریه و خانوادگی و نیز چگونگی ارتباط این گروه‌ها و سازمان‌ها.
 ۳. منابع سیاسی و اجتماعی: چگونگی توزیع قدرت، مکانهای تأثیرگذار و قابلیت و ظرفیت رهبری در میان گروهها و افراد از طریق اجتماع و یا مذهب.
 ۴. تغییرات خانوادگی و فردی: متغیرهایی که بر زندگی روزمره افراد و خانواده‌ها تأثیر می‌گذارد شامل: نگرش، ادراک و شبکه روابط خانوادگی و روابط

با دوستان، دامنه این تغییرات از نگرش نسبت به سیاستهای متغیر شبکه خانوادگی و ارتباط با دوستان تا درک خطر، بهداشت و امنیت گسترده است.

۵. منابع اجتماع: شامل خصوصیات منابع طبیعی و استفاده از آنها می‌شود. دسترسی به خدمات اجتماعی و مسکن شامل: بهداشت، سیاست، حفاظت در برابر آتش سوزی و امکانات فاضلابی است.

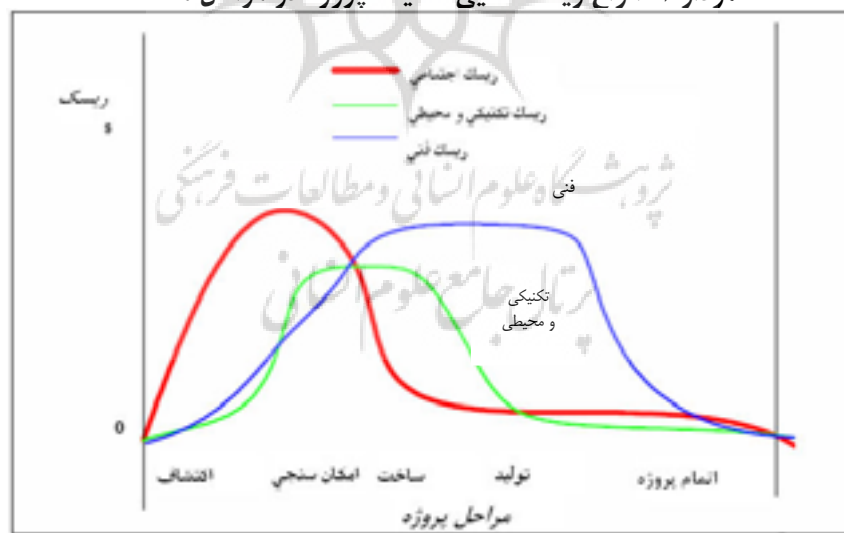
در همه مراحل اجرای ارزیابی تأثیرات اجتماعی لازم است تأثیر هر یک از متغیرهای شناسایی شده مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرند. از آنجا که بسیاری از پروژه‌های صنعت نفت و گاز، در مناطقی اجرا می‌شوند که مردم محلی در آن حضور دارند و مسئولین این پروژه‌ها ناگزیر از تعامل با مردم هستند، باید تأثیرات اجتماعی، این متغیرها، در هر یک از مراحل اجرای پروژه، بررسی گردند و میزان تغییرات آنها مورد ارزیابی قرار گیرد.

در واقع ارزیابی اجتماعی یک نوع امکان‌سنجی در پروژه‌ها و مکمل مطالعات مالی، اقتصادی، فنی و محیطی است. آگاهی از بافتهای اجتماعی، سازمانها، سرمایه‌ها، تفاوت‌ها و دیگر متغیرهای اجتماعی که بر مبنای یک مطالعه منسجم و دقیق و مشاوره با ذینفعان پروژه صورت می‌گیرد، مدل دیگری از امکان‌سنجی پروژه‌هاست. (Kudat , word bank , P. 44)

همچنین می‌توان گفت تأثیرات اجتماعی پروژه نسبت به تأثیرات زیست محیطی آن از اهمیت بیشتری برخوردار است. ارزیابی، مدیریت و پیش‌بینی تأثیرات اجتماعی امری دشوار است، زیرا صنایع نفت و گاز در سطوح منطقه‌ای، ملی و حتی بین‌المللی دارای اهمیت زیادی هستند و تأثیرات اجتماعی این پروژه‌ها ممکن است به سطح وسیعی از برنامه‌های اجتماعی، محیطی و سیاسی سرایت کنند. پروژه‌های صنعت نفت و گاز دارای مراحل مشخص و متفاوتی هستند که هر مرحله واجد آسیب‌پذیری خاص خود را دارند. مراحل ساخت و بهره‌برداری

دو زمان خاص در چرخه پروژه را شامل می‌شوند که تغییرات سریع در جریان‌ات مالی و کارگزینی پروژه می‌تواند منجر به بروز تحرکات و اعتراضات خشونت آمیز گردد. به عنوان مثال امر تملک اراضی روستاها در منطقه پارس جنوبی از آغاز موجب بعضی نگرانی‌ها، شکایات و اعتراضات مردم بومی گردیده تا آنجا که هنوز پس از گذشت سالها، بدلیل عدم امکان تملک کلیه اراضی مورد نیاز، امر مهم فنس کشی و تعیین محدوده منطقه آزاد پارس جنوبی میسر نگردیده است. بدیهی است به‌همین دلیل شکل‌گیری منطقه ویژه انرژی پارس جنوبی تاکنون متوقف مانده و هنوز مقررات گمرکی ویژه که می‌توانست در محدوده فنس کشی قابل اجرا باشد عملیاتی نگردیده است. طبیعی است فرصتها و فواید زیادی که از استقرار منطقه ویژه بدلیل برخورداری از مقررات و ترجیحات منطقه آزاد می‌توانست عاید منطقه و بخش انرژی کشور شود تاکنون معوق و معطل مانده است. در نمودار ۱ انواع ریسک‌هایی که یک پروژه در مراحل مختلف با آنها روبرو است، نشان داده شده است. (Goldwyn & Switzer, 2004)

نمودار ۱. انواع ریسک‌هایی که یک پروژه در مراحل مختلف

بنابراین پروژه‌ها، علاوه بر مواجهه با ریسک‌های فنی، تکنیکی و محیطی با ریسک‌های اجتماعی نیز رو به‌رو هستند که بعضاً با سرنوشت پروژه و رسیدن به اهداف مورد نظر آن رابطه مستقیم دارد. همانطور که در نمودار بالا نیز مشاهده می‌شود، ریسک اجتماعی در مراحل اولیه پروژه یعنی در مرحله اکتشاف و امکان‌سنجی بیشتر است. بنابراین لازم است در این مرحله با به‌کارگیری شیوه‌های مناسب به‌طور مستمر بر روند تأثیرات متقابل پروژه و اجتماع نظارت و توجه ویژه نموده و در جهت کاهش و یا از بین بردن تأثیرات منفی آن کاهش ریسک اجتماعی پروژه، اقداماتی صورت گیرد. بنابراین ارزیابی اجتماعی باید به‌عنوان بخش بزرگی از مدیریت پروژه از مرحله مقدماتی و نظری پروژه تا مرحله بهره‌برداری، انجام گیرد. بدیهی است در صورت مدیریت تأثیرات اجتماعی در مراحل اکتشاف و امکان‌سنجی، ریسک اجتماعی در سایر مراحل کاهش یافته و پشتوانه لازم برای طی مراحل بعدی پروژه بیش از پیش فراهم می‌گردد.

مراحل اجرایی ارزیابی تأثیرات اجتماعی^۱ مشارکت و دخالت^۲ گروه‌های ذینفع

دخالت دادن گروه‌های ذینفع و افراد درگیر در پروژه، پایه مراحل ارزیابی تأثیرات اجتماعی آن است، این امر به افراد درگیر در پروژه امکان می‌دهد تا در طراحی، برنامه‌ریزی و اجرای آن مشارکت کنند. شاید این گروه‌ها متعدد و متنوع باشند، به‌طوری که برخی زود شناسایی شوند و برخی دیگر تا موضوع خاصی پیش نیاید درگیر پروژه نشوند. مثال در پروژه‌های دریایی^۳ شناسایی این گروه‌ها می‌تواند بسیار مشکل باشد.

1. A Guide to Social Impact Assessment in the Oil and Gas Industry, 2004

2. Engagement

3. Offshore

این افراد، مردمی هستند که تحت تأثیر پروژه قرار گرفته و یا بر پروژه تأثیر می‌گذارند، آنها شامل مردم بومی و محلی، گروههای بشر دوست، NGOها، آژانسهای دولتی، کارگران و پیمانکاران هستند. این افراد باید از نظر توانایی‌شان در تأثیرگذاری بر پروژه و عملیات مورد بررسی قرار گیرند و تأثیرات منفی آنها مورد ارزیابی قرار گیرد. مراحل دخالت دخالت مؤثر این گروه‌ها می‌تواند تدریجی و طولانی باشد بخصوص در نواحی جدیدی که فعالیتهای نفت و گاز صورت می‌گیرد.

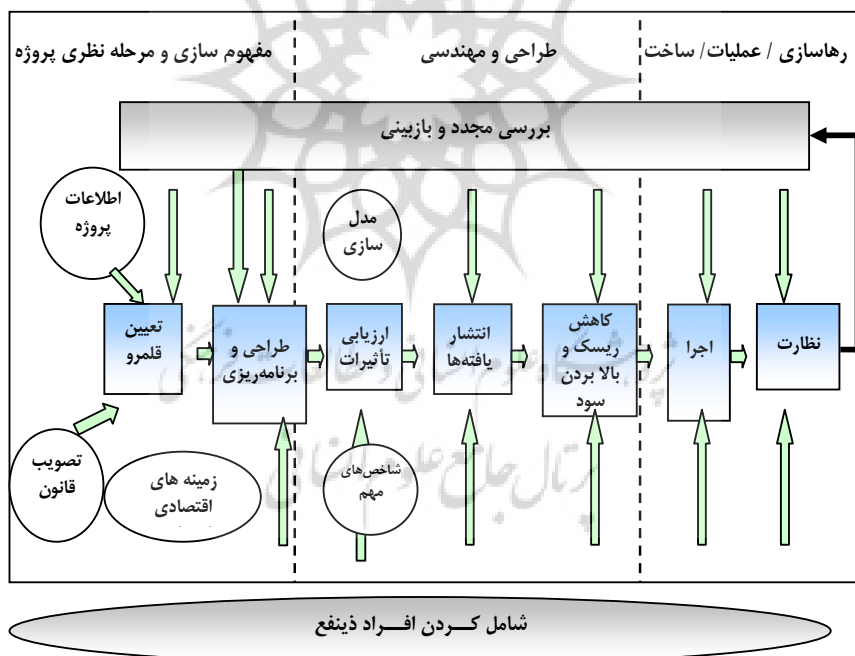
ارائه مشاوره یکی از مهمترین روشهای دخالت دادن گروههای ذینفع است. ارائه اطلاعات به مردم محلی آنان را از کاهش اثرات منفی در آینده و شناسایی فرصتهایی جهت توسعه و پیشرفت آگاه می‌کند و از شرایط اقتصادی - اجتماعی کنونی بیشتر مطلع خواهند شد. مشاوره‌های کلی اولیه اغلب به افراد اطمینان می‌دهد که آنها کنار گذاشته نخواهند شد و حضور مؤثری در تصمیمات مربوط به پروژه، خواهند داشت. همچنین یکی از موارد بسیار مهم در این قسمت، توانمندسازی 'اجتماعات محلی مجاور طرح‌های توسعه‌ای است به طوری که باید با در نظر گرفتن شرایط جدید بوجود آمده، جهت ایجاد تعادل در منطقه و همراه کردن مردم در طرح‌ها و مشارکت هر چه بیشتر آنها تلاشهایی صورت گیرد و موانع ساختاری ارتباط اجتماع محلی و صنعت، از میان برداشته شود و همچنین نقش مردم بومی در پیشبرد اهداف طرح و پروژه بطور واضح مشخص گردد تا طی برنامه‌ای مدون بتوان تعادلی را که قبل از ورود صنعت در منطقه وجود داشت، مجدداً بر مبنای شرایط جدید برقرار نمود. مراحل ارزیابی تأثیرات اجتماعی در مدل زیر شرح داده شده است:

در حالت ایده‌آل، ارزیابی اجتماعی در یک پروژه از همان ابتدا و در مرحله

تصمیم‌گیری شروع شده و در مراحل بعدی و در چرخه اجرا می‌تواند به کار برده شود. زمان ارزیابی اجتماعی به چرخه پروژه نفت و گاز ارتباط دارد که در شکل زیر نشان داده شده است:

همانگونه که در نمودار ۲ نشان داده شده است در هر یک از سه مرحله نظری، طراحی و عملیات، فعالیت‌های مختلفی انجام می‌گیرد که با مشارکت افراد ذینفع و پس از ارزیابی تأثیرات آنها بر پروژه، می‌تواند منجر به کاهش ریسک و افزایش سود گردد. در ادامه توضیحاتی پیرامون هر یک از این فعالیتها بیان گردیده است.

نمودار ۲. ارزیابی اجتماعی در یک پروژه نفت و گاز

• تعیین قلمرو

تعیین قلمرو در واقع مشخص‌سازی حد و مرز مطالعه جهت پرهیز از تلاشهای بیهوده است. این مرحله شامل جمع‌آوری اطلاعات مقدماتی کافی جهت تعیین ناحیه تحت پروژه، مشخص کردن قلمرو مباحثی که توسط ارزیابی تأثیرات اجتماعی پوشش داده می‌شود دخالت دادن و آن گروه از افراد ذینفع مورد نیاز است. لازم به ذکر است که مشارکت دقیق گروه‌های ذینفع در مرحله تعیین قلمرو، می‌تواند تأثیر بسزایی در بالا بردن موفقیت ارزیابی اجتماعی داشته باشد.

شاخص‌های اصلی که در تعیین قلمرو ارزیابی اجتماعی تأییدی گذارند عبارتند از: (IPIECA, 2004)

۱. شاخصهای پروژه شامل: اندازه، پیچیدگی و تعداد مراحل در چرخه نفت و گاز و زمانبندی فعالیتهای پروژه
 ۲. ابهامات پروژه و مقیاس زمانی جهت بر طرف‌سازی آنها
 ۳. پیشینه تاریخی منطقه، ویژگی‌های خاص جغرافیایی یا هنجارهای فرهنگ بومی، بویژه سابقه شکست یا پیروزی پروژه‌های مشابه و همچنین هرگونه اعتراضات اجتماعی
 ۴. الزامات قانونی و حقوقی
 ۵. نتایج کلی شناسایی افراد ذینفع و مشارکت اولیه آنها
 ۶. شناسایی گروههای آسیب‌پذیر (افراد کم درآمد، اقلیتها، مردم بومی و...)
- تعیین قلمرو واقعی ارزیابی تأثیرات اجتماعی بسیار مهم است اجرای ارزیابی اجتماعی شامل مشارکت افراد ذینفع، ممکن است همیشه آسان نباشد، ملاحظات امنیتی و مواردی نظیر آن، مشارکت را محدود می‌کند.

• طراحی و برنامه‌ریزی^۱

پایه‌ریزی اطلاعات مبنایی:

بعد از تعیین قلمرو نوبت به جمع‌آوری داده‌های پایه‌ای است. این اطلاعات مبنای مدل‌سازی تأثیرات بالقوه پروژه قرار خواهند گرفت.

ابزار مختلفی در جمع‌آوری اطلاعات می‌توانند مورد استفاده قرار گیرند که عبارتند از:

- منابع اطلاعاتی ثانویه / شامل سرشماری، ثبت‌های دولتی، متون تاریخی، گزارش‌های تحقیقی

- تکنیک‌های مصاحبه‌های کیفی / جهت پر کردن شکاف میان داده‌های تحقیقات پیمایشی و اطلاع از چگونگی رهبری و هماهنگی سازمانهای محلی و اجتماعی و...

- داده‌های کمی / جهت اطلاعات مفید در باب خانواده‌ها، درآمد جاری و میزان مصرف اقشار آسیب‌پذیر، مهارت، آموزش و بهداشت نیروی کار و...

- ارزیابی روستایی مشارکتی^۲ / تجربه نشان داده شده است که رویکردهای مشارکتی مناسب می‌تواند موجب ارتقای کیفیت داده‌های جمع‌آوری شده گردد.

- تحلیل زنجیره‌ای - عرضه^۳ / در مراحل ابتدایی پروژه بسیار مفید است. تهیه صورت کالاها و خدمات مورد نیاز پروژه، این امکان را می‌دهد که موجبات توسعه فرصتها برای مردم بومی و تجارت محلی فراهم شود.

• ارزیابی تأثیرات

بعد از مرحله جمع‌آوری داده‌های مبنای، مرحله بعدی، تحلیل پیش‌بینی اثرات مثبت و منفی پروژه نفت و گاز مورد نظر است. این تأثیرات مربوط به قبل از زمان

1. Planning
2. Participatory rural appraisal
3. Supply-chain analysis

انجام پروژه یا عملیات است. تأثیرات ثانویه‌ای نیز وجود دارد اغلب خارج از کنترل شرکت‌ها است. همچنین تأثیر جمعی پروژه‌های نفت و گاز بر تأثیر سایر پروژه‌های توسعه‌ای هم باید در نظر گرفته شود.

آنگاه لازم است مجموع تأثیرات بالقوه پروژه ارزیابی شود و این موضوع بیشتر از نظر تشخیص هر اثر مضر و ناسازگار بر اقلشار ضعیف اهمیت دارد.

• انتشار یافته‌ها^۱

اطلاع‌رسانی در طرح‌های توسعه‌ای جهت کاهش اثرات منفی و افزایش اثرات مثبت بسیار اهمیت دارد، بطوریکه با انتشار نتایج و دستاوردها می‌توان سطح آگاهی مردم را نسبت به آثار و پیامدهای طرح‌ها و پروژه‌های صنعتی بالا برد. این امر علاوه بر بالا بردن اطمینان مردم بومی نسبت به پروژه‌ها، موجب همراهی بیشتر مردم و کاهش تأثیرات منفی پروژه از طریق آموزش می‌شود. همچنین این یافته‌ها می‌تواند موجب آگاهی و اطلاع بیشتر مدیران پروژه‌های صنعتی از دستاوردها و پیامدهای طرح‌ها و پروژه‌های صنعتی گردد. به طوری که با استفاده از تجارب طرح‌های مشابه و عدم تکرار روشهای نادرست گذشته، می‌توان موجبات افزایش موفقیت‌ها و کاهش عدم موفقیت‌های طرح‌های توسعه‌ای بویژه در صنعت نفت و گاز را فراهم آورد. لازم به ذکر است که اطلاع‌رسانی یا انتشار یافته‌ها نیازمند فرآیندی مستمر است.

• کاهش تأثیرات نامطلوب و افزایش فواید پروژه در خلال یک طرح عملی

در خلال تبادل نظر در مورد یافته‌ها و دستاوردها با طراحان و برنامه‌ریزان و همین‌طور مشارکت افراد ذینفع، راه‌های کم کردن تأثیرات نامطلوب و افزایش تأثیرات مثبت مشخص خواهد شد.

کنترل اثرات منفی در پروژه‌های نفت و گاز بر اجتماعات محلی بیشتر از طریق مقررات طبیعی اعمال می‌شود. که شامل امنیت، بهداشت شغلی، استانداردهای زیست‌محیطی (مثل شبکه آبرسانی و کنترل انتشار گازهای سهمی گازهای سهمی و کنترل آلودگی صوتی است) و برای پروژه‌های بزرگتر، تصویب طرح‌ها با استانداردهای منتج از ارزیابی تأثیرات اجتماعی و محیطی است.

(Matthews, Neal, Stuttle, Herd & Warner, 2004, P.19)

انجام کارهای زیر جهت کاهش تأثیرات نامطلوب ضروری است:

۱. پیش‌بینی و اجتناب از اثرات نامطلوب پروژه

۲. کاهش اثرات نامطلوب

۳. پرداخت غرامت و جبران اثرات نامطلوب

برای انجام این امور شرکتهای نفتی و گازی باید یک طرح عملی^۱ با زمان‌بندی و بودجه مشخص داشته باشند که در آن نقش و مسوولیت همه کارکنان و بخشها و همچنین نقش پیمانکاران (حتی قبل از انتخاب آنها) در اجرای کاهش تأثیرات نامطلوب، بطور واضح مشخص شده باشد.

• اجرا و راه‌اندازی^۲

در فرآیند ارزیابی اجتماعی، پشتیبانی مدیریتی دارای اهمیت فراوانی است. پشتیبانی مدیریتی تخصیص مناسب یافته‌ها و منابع را تضمین خواهد کرد. در واقع همکاری میان تمام بخشها اعم از بخشهای داخلی شرکتها و همچنین گروههای مدنی جامعه، اجتماعات تحت تأثیر و همین‌طور سازمانهای دولتی و پیمانکاران، در فرآیند ارزیابی اجتماعی بسیار با اهمیت است و موجب پیشبرد هر چه بهتر پروژه خواهد شد.

1. Action Plan
2. Implementation

شرایط لازم برای اجرای ارزیابی اجتماعی باید بطور واضح در استراتژی قراردادها در نظر گرفته شود.

مکانیزم‌های نظارتی نیز باید همزمان با شروع پروژه برقرار گردیده و هر انحرافی از تأثیرات پیش‌بینی شده توسط ارزیابی اجتماعی را مشخص کند.

• بازبینی^۱

در فواصل معینی از روند پروژه، انحراف از طرح عملی و نتایج نظارت باید مورد بررسی و بازبینی قرار گیرد. در بعضی موارد، ممکن است اقداماتی که در جهت کاهش اثرات نامطلوب و افزایش اثرات مطلوب انجام می‌شوند بطور کامل بعد از پروژه و یا چرخه‌های فعالیتها، مؤثر نباشند، در چنین شرایطی فرآیند ارزیابی تأثیرات اجتماعی نیازمند بررسی و اعتباردهی مجدد است.

شاید بهتر باشد در موارد زیر بازبینی مجدد انجام گیرد:

۱. در پایان فاز ساخت، هنگامی که سطح استخدام‌ها بسیار کم می‌شود
۲. در زمان فعالیت‌های بیرونی پروژه در قبال فعالیت‌های دیگر شرکتها، برنامه‌های دولتی و غیره ممکن است علت تأثیرات اجتماعی در اطراف فعالیت‌های پروژه باشد.

• رسیدگی و تحقیق^۲ / نظارت مستقل^۳

ارزیابی تأثیرات اجتماعی مستلزم برخی فرآیندهای رسیدگی و تحقیق مستقل است که در بیشتر مواقع هزینه آن برعهده شرکت‌های نفتی و گازی است. قلمرو این بازرسی برحسب نیاز متغیر است. این رسیدگی و نظارت می‌تواند از طریق بازدیدهای قانونمندی و فرآیند ارزیابی اجتماعی توسط عده‌ای از افراد ذینفع و درگیر پروژه به‌عنوان نماینده صورت گیرد و یا از بخش‌های مستقل برای نظارت و

1. Review
2. Verification
3. independent monitoring

بازدید دعوت به عمل آید. تصمیم برای رسیدگی و نظارت مستقل، به آیین‌نامه‌های حقوقی، انتظارات افراد ذینفع، میزان اعتبار و شهرت سازمان وابسته است. (IPIECA, 2004)

لازم به ذکر است که عملیات ارزیابی و نظارت برای تمام پروژه‌های توسعه‌ای زیر نظر بانک جهانی، صرف‌نظر از منابع مالی شان اجباری است. هدف از این برنامه‌ها تهیه یک بازخورد مداوم و مستمر برای افراد مختلف درگیر در پروژه جهت ایجاب آنها به اصلاح عملکرد، اطمینان از دستاوردهای پروژه و افزایش تأثیرات بویژه برای گروه‌های فقیر و آسیب‌پذیر است.

همانطور که می‌دانیم فرآیند ارزیابی تأثیرات اجتماعی به خوبی ارزیابی تأثیرات محیط زیست، پایه‌ریزی نشده است و تعداد شرکتها و کمپانی‌های نفتی و گازی، که منابعی را جهت انجام این امر در اختیار دارند، بسیار محدود است. (Kudat, word bank, P. 76)

ارزیابی اجتماعی و مردم بومی

به‌طور کلی در سراسر جهان، مردم بومی مناطقی که پروژه‌های نفت و گاز در آنجا اجرا می‌شوند، مسائل زیادی را در رابطه با ارزیابی اجتماعی تجربه کرده‌اند. در برخی از موارد آنها به‌طور کامل از ارزیابی اجتماعی کنار گذاشته می‌شدند و در موارد دیگر نیز فقط بطور ظاهری به عنوان یک بخش از کار در نظر گرفته می‌شدند، اما در عمل قادر به مشارکت مؤثر در ارزیابی اجتماعی نبودند و تأثیری در نتایج آن نداشتند. البته این ممکن است به علت کمبود وقت و نداشتن زمان کافی برای انجام ارزیابی‌های اجتماعی در پروژه‌ها باشد بویژه اینکه گرفتن نظرات مردم بومی و اعمال نظر آنها در تصمیم‌گیری‌ها نیازمند زمان نسبتاً طولانی است. از طرفی، گروه‌های بومی اغلب به علت فقدان منابع مالی و عدم آگاهی از اطلاعات تکنیکی و نداشتن مهارت‌های لازم، نمی‌توانند مشارکت مؤثری داشته باشند.

بسیاری از مسائل مرتبط با ارزیابی اجتماعی برای مردم بومی مشکلات عدیده‌ای را به وجود می‌آورند. یکی از این مسائل تمرکز ارزیابی اجتماعی بر تأثیرات کوتاه‌مدت است و اینکه بسیاری از تأثیرات میان‌مدت و بلندمدتی را که پروژه می‌تواند بر مردم بومی بگذارد، نادیده می‌گیرد. دومین مسئله این است که ارزیابی اجتماعی تمایل به این فرض دارد که اتفاقات را قبل از رخ دادن باید پیش‌بینی کرده و برای آنها برنامه‌ریزی کرد. یعنی رخدادها باید طوری باشند که تأثیرات مثبت و منفی آنها را بتوان پیش‌بینی کرد. اما این کافی نیست و تنها یک رویکرد پیش‌بینی‌کننده نمی‌تواند کارساز باشد. یک پروژه ممکن است دستاوردهایی داشته باشد که در زمان انجام ارزیابی اجتماعی قابل پیش‌بینی نباشند. سومین مسئله این است که ارزیابی اجتماعی اصولاً به عنوان مبنایی جهت کاهش تأثیرات منفی پروژه در نظر گرفته می‌شود، حال آنکه مردم بومی علاوه بر آن خواهان سهم شدن در فواید و تأثیرات مثبت در اثر توسعه و پیشرفت پروژه هستند.

نتیجه‌گیری

با توجه به اینکه امروزه در دنیا توجه زیادی به مباحث توسعه پایدار و توسعه اجتماعی می‌شود، یکی از شیوه‌هایی که می‌تواند در تحقق این امور نقش بسزایی داشته باشد، برقراری رابطه میان صنعت و اجتماع است. در واقع اگر بتوان میان صنعت و اجتماع تعامل مناسبی برقرار کرد و پروژه‌های صنعتی را در مکان‌هایی اجرا نمود که با اجتماعات محلی تعامل داشته باشند و مردم بومی ضمن پذیرفتن پروژه در پیشبرد آن نیز مشارکت نمایند، آنگاه پروژه می‌تواند موجب ایجاد فرصت‌های شغلی و بستر ساز توسعه در منطقه گردد. این امر مستلزم شناخت دقیق از تأثیرات متقابل اجتماعی میان پروژه و جامعه یا اجتماع محلی است. با توجه به موارد گفته شده، ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه‌ها در این زمینه

می تواند بسیار مفید واقع شود. با انجام ارزیابی تأثیرات اجتماعی پروژه های صنعتی و بویژه در صنعت نفت و گاز می توان گامی در جهت پیشبرد بهتر اهداف پروژه ها برداشت و زمینه توسعه پایدار اجتماعی را در جامعه بیش از پیش فراهم ساخت. ناگفته نماند که در صورت عدم انجام مطالعات ارزیابی اجتماعی، تأثیرات منفی ناخواسته و یا غیرقابل انتظار اجرای پروژه ها، ممکن است لطمات فراوانی به پیشبرد اهداف آن وارد سازد که جبران آن در بعضی مواقع دشوار و یا مستلزم صرف هزینه های سنگین اقتصادی و اجتماعی است.

منابع و مآخذ

۱. شارع پور، محمود، (۱۳۸۴)، بررسی اثرات اجرای پروژه های گاز بر اجتماعات محلی، انجمن جامعه شناسی ایران
۲. مسلمی، عبدالرضا، فضلی، هوشنگ، اسماعیل پور، نوید، (۱۳۸۵)، مقاله بررسی ویژگی های اجتماعی - اقتصادی جوامع محلی در حوزه های نفتی سروستان - سعادت آباد و خشت - کمارج.
3. Cernea Michael M, Kudat Ayse, (1997) Social Assessments for Better Development ,Case Studies in Russia and Central Asia, ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT STUDIES AND MONOGRAPHS SERIES NO .16
4. Goldwyn, Rachel (International Alert), Switzer, Jason (International Institute of Sustainable Development), Assessments, Communities and Peace - A Critique of Extractive Sector Assessment Tools from a Conflict Sensitive Perspective ,2004
5. International Petroleum Industry Environmental Conservation Association(IPIECA)(2004) .A Guide to Social Impact Assessment in the Oil and Gas Industry.
6. Kudat, Ayse, Social Assessment: A Comprehensive Framework for Development Initiatives, Word Bank.
7. Matthews , Petter , Neal , Ian, Stuttle , Jennifer , Herd , Camilla, Warner, Michael,(2004) Enhancing the Social Performance of Engineering Services Contractors.
8. Rietberg, Jennifer, Cracken, Mc, Narayan, Deepa,(1998), Participation Social Assessment, (Tools and Techniques) ,Word bank.

9. Sadler, Barry, Verocai, Iara, Vanclay, Frank, (2000) Environmental and Social Impact assessment for Large Scale Dams Prepared for the WCD
10. Vanclay, Frank, (2000), Social Impact Assessment, Social Impact Assessment, Center for Rural Social Research, Charles Stuart University, Australia

